

Kapitalismens

fri tanke

slut

MYTEN OM GRÖN TILLVÄXT

Ulrike Herrmann

INNEHÅLL

Förord till den svenska utgåvan	9
Inledning	13

I KAPITALISMENS BÖRJAN 21

1 Tillväxt skapar välstånd	23
2 Hur tillväxten uppfanns: England från 1760	31
3 Kapitalismen blir fossil	43
4 Alla länder blir plötsligt utvecklingsländer	51
5 Det globala syd: för evigt på efterkälken?	61
6 Utsugning och krig är inte nödvändiga, utan skadar kapitalismen	67
7 Expansion eller kollaps: kapitalismen måste växa	81
8 Välståndets pris: världen förstörs	91

II DET FINNS INGEN »GRÖN TILLVÄXT« 105

9 Koldioxiden kommer inte att försvinna	107
10 Kärnkraft är och förblir en villfarelse	115
11 Dessvärre inte tillförlitliga: sol och vind	121
12 Problemet med lagring	135
13 Energiomställningen blir dyr	141
14 Drömmen om »frikoppling« fungerar inte	149
15 Tekniska innovationer och digitalisering kan inte rädda klimatet	167

III KAPITALISMENS SLUT 181

- 16 Grön nedväxt 183
17 Ekonomernas misslyckande 193
18 En förebild: den brittiska krigsekonomin efter 1939 205
19 Hur vi lever i framtiden 217

Epilog: »Överlevnadsekonomin« är redan här 229

Tack 235

Noter 237

Litteratur 303

Förord

VI LEVER I ETT land av statsunderstödd ansvarslöshet. Nu ska plastpåsarna åter dingla i våra händer. Den ouppblandade bensinen ska sätta bättre fart på klimatförändringarna. Vindkraft och solkraft ska pressas tillbaka. De främsta energiexperterna ska tvingas bort från Vattenfalls styrelse därför att de där säger sanningen om kärnkraftens framtid.

Det är Sverigedemokraterna som är pådrivande i denna kraftiga omsvängning. Utan deras stöd faller regeringen, och regeringen vill regera även om det kostar på. Sagerska palatset och Harpsund är åtråvärda nog för en lång rad eftergifter.

Den svenska debatten om framtiden är vag och haltande. På den ena sidan finns specialister som försöker få gehör för sina slutsatser om vad som måste göras. På den andra har vi extremhögerens trollfabriker som prånglar ut en aldrig sinande ström av halvsanningar, lögner och förtal.

Däremellan finns alla vi andra, några måna om en anständig framtid för våra barnbarn och barnbarnsbarn, andra mer angelägna om att leva sitt eget liv i så stor bekvämlighet som deras inkomster tillåter.

I detta mummel är det välbehövligt, ja nödvändigt med klara, välartikulerade röster. Därför måste man hälsa den svenska översättningen av Ulrike Herrmanns bok om kapitalismens slut med glädje. Hon har redan i en rad böcker haft stora framgångar både i Tyskland och andra länder, och nu är det alltså dags för en storstilad introduktion på vårt språk.

Ekonomer brukar ofta tillbakavisa kritiker av kapitalismen med att de inte »kan ekonomi«. Sådant biter inte på Ulrike Herrmann, hon är utbildad i facket och kan allt som har med aktier och optioner att göra. Men hon har också studerat filosofi och historia och förmår alltså också se dagens ekonomiska liv i ett större sammanhang. Hon har över huvud en bred repertoar och är mycket insatt i allt som rör miljö- och klimatfrågor.

Hennes bok är en kritisk genomgång av den aktuella debatten om vår framtid, men hon förankrar sin analys i en bred bakgrundsteckning av kapitalismens tidigare utveckling. Hon betonar att kapitalism inte är detsamma som marknadsekonomi; det senare är ett mycket vidare begrepp och kapitalismen bara ett specialfall där en ständig expansion är ett nödvändigt villkor.

Kapitalismens början finner hon i den positiva löneutvecklingen i England i slutet av 1700-talet. Det blev helt enkelt lönsamt att investera i maskiner. Även när lönerna blev sämre och 1800-talets löneproletariat utvecklades blev nya uppfinningar avgörande i konkurrensen mellan olika kapitalister, och så har det förblivit.

Men allt som kapitalister företar sig är inte ekonomiskt rationellt. Ulrike Herrmann hävdar att utsugningen av arbetare i sig inte ger några vinster. Utsugningens grövsta form, kolonialismen, är visserligen otänkbar utan kapitalismen men den har inte varit lönsam. Den ger makt men är inte en god affär.

På 2000-talet är vi inne i en ständigt förvärrad klimatkris, och samtidigt är full av idéer om hur man ska ta sig ur den utan att rubba kapitalismens herravälde.

Bland svenska högerpartier har kärnkraften förts fram som en lämplig livlina. Ulrike Herrmann avfärdar bryskt dessa möjligheter. Atomenergin är unik bland energikällor i det att den blir allt dyrare med tiden, medan alternativen snabbt blir billigare.

Hoppet står då till en grön tillväxt inom kapitalismens ram. Men även här ger hon kalla handen. Idén att samla in den koldioxid som redan finns i atmosfären är utsiktslös. Det är svårt att fånga in den eftersom den trots sina massiva effekter på klimatet utgör en försvinnande bråkdel av lufthavet, och det finns inte utrymmen stora och täta nog att sedan förvara den.

Vind och sol är utmärkta energikällor, men kapitalismen kan inte existera utan att samtidigt expandera, och denna expansion är som vi vet omöjlig utan att liv utplånas, vilket till sist kommer leda till att mänskligheten försvinner.

Vad är då Ulrike Herrmanns lösning?

Hennes förslag är lika radikalt som överraskande. Nej, inte en revolution; verkliga förändringar sker genom reformer, påpekar hon. Men mönstret som hon framhåller är Storbritanniens radikala övergång till en krigsekonomi från 1939. Då krymptes samhället radikalt ner för att den stora fienden, Nazityskland, skulle kunna bekämpas och till sist besegras.

Ulrike Herrmann talar om en motsvarande samlad attack på den annalkande klimatkatastrofen. Ekonomin måste krympas radikalt. Länder som hänsynslöst glufsar i sig resurser som långt överskrider vad jorden kan ge måste förändras i grunden, och förändringen betyder först och sist att kapitalismen med sitt obotliga profitbegär avskaffas.

Ulrike Herrmann påpekar att det finns många länder på jorden som ännu idag ligger under de tolerabla värdena för utsläpp av växthusgaser. De är visserligen fångna i kapitalismens garn men tär bara marginellt på de resurser som är nödvändiga för vår överlevnad.

Det är vi som måste förändras. Men vem ska stå bakom denna radikala metamorfos? Herrmann tvekar inte om svaret: Staten.

Det är staten som står bakom alla radikala förändringar, påpekar hon. Så var det i Storbritannien 1939. Men så har det

också varit tidigare och senare. Det är staten, inte marknaden, som är innovativ. Steve Jobs var genial – men de avgörande byggstenarna för hans Iphone hade redan utvecklats i statliga laboratorier. De nödvändiga verktygen för miljöömställning som solceller, vindkraftverk och mycket annat förutsätter statliga insatser.

Man kan tillägga att det var staten som genom vissa politiska partier släppte fram marknaden till herraväldet under 1980- och 90-talet. Likaså kan man påpeka att den nuvarande svenska staten vanställs genom Sverigedemokraternas avgörande inflytande.

Samtidigt fortgår forskning och kunskapsutveckling i statlig regi. De experter, som extremhögern föraktar så djupt, är avgörande för vår välfärd.

Det är den förnuftiga och innovativa staten som Ulrike Herrmann sätter sin lit till. Det var den som ställde om den brittiska ekonomin under andra världskriget. Det skedde inför en fasansfull fiende.

Kan vi vänta oss samma förnuftighet när klimatkrisen blir så allvarlig att inte ens de motvilligaste politiker kan blunda för dess katastrofala verkningar? När de inte längre kan skjuta de avgörande åtgärderna femton–tjugo år in i framtiden som nu, utan måste handla idag och inte i morgon?

Sådan är Ulrike Herrmanns övertygelse.

Det är en förhoppning att hennes bok, så full av kunskap och insikt, också ska kunna påverka den svenska debatten om vår tids allra största ödesfråga. Den behöver nytt syre från det land i söder som kallats »ett Sverige för vuxna«.

Inledning

MÅNGA UNGDOMAR förtvivlar över de vuxna. Klimatkrisen hotar deras framtid, men utsläppen av växthusgaser bara fortsätter. »Vi undrar: vad gör våra föräldrar så rådvilla?«, skriver till exempel klimataktivisterna Luisa Neubauer. Lika lite kan hon fatta att förbundskansler Merkel knappt gjorde något på sexton år. »Merkel är fysiker. Då måste hon väl förstå vad det innebär när klimatkurvorna skjuter i höjden?«¹

Ungdomarna är inte ensamma om att stå svarslösa. Primatologen Jane Goodall yttrade de berömda orden: »Vi är troligtvis det intelligentaste djuret som har funnits på jorden. Varför förstör då denna intelligenta varelse sitt enda hem?« Inom vetenskapen råder inte längre något tvivel om att klimatkatastrofen är ett reellt hot som kan utplåna mänskligheten. Klimatforskaren Hans Joachim Schellnhuber liknar det drastiskt vid att »vi skickar iväg våra barn i en global skolbuss som med 98 procents sannolikhet kommer att råka ut för en dödlig olycka.«²

Ungdomarna är också besvikna av det skälet att många forskare låter påskina att det är enkelt att skydda klimatet. Till exempel skriver solenergiingenjören Volker Quaschnig: »De nödvändiga teknikerna och idéerna har redan utvecklats. Och vi har råd med omställningen. Det finns alltså inga oöverstigliga tekniska eller ekonomiska hinder.«³ Och meteorologen Mojib Latif påstår att endast »korrupta politiker« och »skrupelfria koncerner« kan hindra oss från att rädda klimatet.⁴

När det påstås att klimatet kan skyddas utan några större ansträngningar drar många ungdomar den logiska slutsatsen att det uppenbarligen är partierna som fallerar. Annars skulle ju planeten ha räddats för länge sedan. Därför ska politiken inte längre få bestämma, utan bara lyssna på vetenskapen. »Lyssna på forskarna« lyder slagordet. Det härrör från den svenska klimataktivisterna Greta Thunberg och har blivit mottot för rörelsen »Fridays for Future«.

De unga klimataktivisterna tror att man bara behöver skaka fram pengar för att avvärja klimatkatastrofen. Ett populärt talesätt lyder: »Om jorden vore en bank hade den räddats för länge sedan.«⁵ Klimatkatastrofen likställs här alltså med en normal kris som en finanskrasch. Krisen är visserligen existentiell, men går snabbt att häva – bara de nödvändiga miljarderna uppådas.

Så enkelt är det dessvärre inte. Skyddet av klimatet fallerar inte för att politiken är korrupt eller inte vill anslå tillräckligt med pengar. Viljan finns att rädda planeten. Tysklands socialdemokratiska hälsominister Karl Lauterbach gör den skakande jämförelsen: »Ingen skulle värma upp sitt hem så mycket att det med 30 procents sannolikhet skulle brinna ner inom trettio år. Just det gör vi idag med vårt hem jorden.«⁶

Mänskligheten bränner ner sitt hem eftersom det inte är tillräckligt att bara känna till vetenskapliga fakta. Problemet har djupare rötter. Klimatet går endast att rädda om vi avskaffar kapitalismen.

I strid mot vad kapitalismkritikerna tror är detta inget glädjebudskap. Kapitalismen har varit en stor välsignelse. Med den uppstod det första samhällssystemet i historien som kontinuerligt skapade välstånd. Före den fanns ingen nämnvärd tillväxt. Människor slet med att bruka jorden, drabbades ofta av svältkatastrofer och dog i genomsnitt i 35-årsåldern.

Kapitalismen var ett framsteg, men har en grundläggande svaghet: den skapar inte bara tillväxt, utan måste växa för att vara stabil. Utan ständig expansion bryter kapitalismen samman. Men i en ändlig värld kan inget växa i oändlighet. För närvarande beter sig industriländerna som om de kunde förbruka flera planeter. Men det finns som bekant bara en jord.

Hittills har regeringarna gått in för att på något vis förena ekonomi med klimatskydd. Typiska stickord är »grön ny giv« och »frikoppling« mellan tillväxt och energianvändning. Den stora förhoppningen är att hela ekonomin går att ställa om till grön el: transportsektorn, industrin, uppvärmningen av bostäder och så vidare.

Men denna »gröna tillväxt« är en illusion, för den gröna elen kommer inte att räcka till. Det påståendet kanske låter överraskande, eftersom solen strålar in 5 000 gånger mer energi till jorden än var vad alla åtta miljarder människor skulle behöva om samtliga hade samma levnadsstandard som européerna.

Det saknas alltså inte fysikalisk energi, men solenergin måste som bekant först fångas in. Solpaneler och vindkraftverk levererar bara el när solen skiner och vinden blåser. För att klara grävadersstiltje måste energin lagras – och detta mellansteg är så kostsamt att den gröna elen kommer att förbli knapp. Om den ska räcka till, krävs en »grön nedväxt«, alltså en krympning av ekonomin.

Att ständig tillväxt inte har någon framtid är ingen ny tanke. Många klimataktivister har länge varit övertygade om att naturen endast kan överleva om kapitalismen avskaffas. Därför myntade de det träffande slagordet: »Systemförändring, inte klimatförändring.«

Det saknas inte heller visioner om hur en cirkulär ekonomi skulle se ut, där bara så mycket konsumeras som går att åter-

vinna. Stickorden här är bland annat bytesekonomi, bantad konsumtion, arbetstidsförkortning och villkorslös basinkomst.

Men hur ska en cirkulär ekonomi etableras? Det förblir oklart eftersom visionen ofta förväxlas med vägen dit. Målet ska samtidigt vara övergången dit. Sällan ställs frågan hur man ska hoppa av en ständigt växande kapitalism utan att skapa djupa ekonomiska kriser och göra miljoner människor arbetslösa. Det saknas en broslagning från den dynamiska samtiden till en statisk framtid.

Många klimataktivister har på känn att avskedet från kapitalismen blir svårt. Greta Thunberg fick nyligen frågan av en anhängare hur det framtida systemet skulle se ut. Hon svarade: »Jag vet inte. Det är inte uppfunnet än.«⁷

För att göra sig en bild av en »grön nedväxt« kan det vara till hjälp att utgå från slutstadiet. När det råder brist på grön el är flygresor och privatbilism inte längre möjliga. Bankerna kommer också i stor utsträckning att bli överflödiga, eftersom krediter endast kan återbetalas om ekonomin växer.

I en klimatneutral ekonomi skulle ingen gå hungrig – men miljontals arbetstagare i till exempel Tyskland skulle behöva omskolas. Det skulle till exempel behövas mycket mer arbetskraft i jord- och skogsbruket för att mildra effekterna av klimatförändringarna.

Denna syn på framtiden må framstå som radikal, men det saknas bokstavligen alternativ. Om vi inte minskar utsläppen av växthusgaser till nettonoll, hamnar vi i en värmeperiod som helt på egen hand kommer att sörja för att ekonomin krymper. Ett sådant klimatkaos skulle förmodligen leda till allas kamp mot alla, och demokratins undergång.

Nedmonteringen av kapitalismen måste ske på ett ordnat sätt. Lyckligtvis har vi en historisk modell som skulle kunna tjäna som förebild: den brittiska krigsekonomin från och med 1939.

Då stod britterna inför en gigantisk utmaning. De hade inte sett andra världskriget komma och måste nu blixtnabbt ställa om ekonomin för militära ändamål utan att befolkningen svalt.

Nästan över en natt uppstod en planekonomi som fungerade anmärkningsvärt väl. Fabrikerna förblev i privat ägo, men staten styrde produktionen – och organiserade fördelningen av den lilla mängden varor. Ransonering infördes, men någon brist förekom inte. Britterna uppfann alltså en privat och demokratisk planekonomi som inte hade något gemensamt med det dysfunktionella socialistiska systemet i Sovjetunionen.

För att undvika missförstånd: alla krigsekonomier är inte förebildliga, till exempel inte Hitlers plundringspolitik eller Putins angrepp på Ukraina. Britterna utvecklade däremot en modell som vi kan lära av.

Klimatet kan endast skyddas globalt, för växthusgaserna känner inga gränser. Trots det beskriver denna bok först och främst ett upplägg för Tyskland. Avsikten är naturligtvis inte att förstärka ett nationellt tunnelseende, utan att underlätta förståelsen. Klimatskyddets ekonomi är redan svår nog. Då kan det vara till hjälp att åtminstone ramen är överskådlig och känd. Därför belyses den gröna energins brister med detta exempel.

Men en del tyskar undrar om det över huvud taget är meningsfullt att tänka klimatpolitik i nationella termer. De fruktar att andra länder rent av skulle kunna dra fördel av om vi minskar våra utsläpp av växthusgaser. Till exempel skriver ekonomen Hans-Werner Sinn: »Oavsett om man tänker på kol, olja eller naturgas: Om Tyskland köper och förbränner mindre, kan ju kineserna köpa och förbränna mer.«⁸

Denna misstro är förståelig, men den tar inte hänsyn till att nästan alla andra länder är hårdare drabbade av klimatkatastrofen än Tyskland. Det ligger i deras egenintresse att också

minska utsläppen av växthusgaser. I klimatdebatten låter man gång på gång påskina att vi redan har lösningen och att det bara är politisk vilja som saknas. Men det finns faktiskt inget färdigt koncept för hur kapitalismen skulle kunna avskaffas på ett fredligt sätt. Man strider bara om icke-lösningar.

Den som vill förstå kapitalismens slut måste känna till dess historia. Denna bok börjar därför med att skildra hur dagens ekonomiska system har uppstått och hur det fungerar. Därvid visar det sig att slutet är oundvikligt. Kapitalismen är fascinerande, men den har ingen framtid. Nästa epok kommer att vara en »överlevnadsekonomi«.